

سکوتی که سخن می گوید: تحلیل دفتر روزانه حاج احمد خادمی در خدمت آیت الله بروجردی

طیبه حاج باقریان | hajbaqeriyani@yahoo.com
| ۳۴۳ - ۳۶۲ |

۳۴۳

آینه پژوهش | ۲۱۵ و ۲۱۶
سال ۳۶ | شماره ۵ و ۶
آذر و دی / بهمن و اسفند ۱۴۰۴

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

بیت مراجع تقلید شیعه به مثابه کانون هدایت دینی و مدیریت امور اجتماعی و فرهنگی، ساختاری پیچیده و چندلایه دارند که فراتر از نقش مذهبی، در حوزه‌های مدیریتی و حتی سیاسی نیز تأثیرگذار است. در این ساختار، پیشکار یا دفتردار نقشی محوری ایفا می‌کند و در جایگاه رابط اصلی مرجع با جامعه، مسئولیت هماهنگی و مستندسازی فعالیت‌های بیت را بر عهده دارد. این افراد که غالباً از نزدیکان مورد اعتماد مرجع هستند، با ثبت دقیق ملاقات‌ها، مکاتبات، امور مالی و تصمیمات روزانه، نظم و کارآمدی بیت را تضمین می‌کنند. حاصل این فرایند، تدوین دفاتر ثبت مفصل و مستندی است که امروزه منابع تاریخی و پژوهشی ارزشمندی شناخته می‌شوند و امکان تحلیل دقیق عملکرد بیت و فعالیت‌های مرجع را برای محققان فراهم می‌آورند. این اسناد، دیدگاهی روشن و مستدل از ساختار و روندهای مدیریتی و اجتماعی بیت یک مرجع ارائه می‌دهند و به درک بهتر نقش مراجع در بافت تاریخی و اجتماعی کمک می‌کنند.

۳۴۵

آینه پژوهش | ۲۱۵ و ۲۱۶
سال ۳۶ | شماره ۵ و ۶
آذر و دی/ بهمن و اسفند ۱۴۰۴

حاج احمد خادمی پیشکار بیت آیت‌الله العظمی سید حسین طباطبایی بروجردی، نمونه‌ای برجسته از این نقش است. او که از خردسالی در فضای بیت رشد کرد، با بهره‌مندی از ذکاوت، اعتمادپذیری و توانایی‌های مدیریتی، به دستیار قابل اعتماد آیت‌الله بروجردی تبدیل شد و در مدیریت امور بیت و سازماندهی بخش‌هایی از حوزه علمیه قم نقشی کلیدی ایفا کرد. دقت او در ثبت رویدادهای روزانه، اسنادی ارزشمند از عملکرد بیت برجای گذاشته است که برای پژوهشگران تاریخ معاصر شیعه اهمیت بسزایی دارد.

سند مورد بررسی در این مقاله، دفتر روزانه‌ای است که حاج احمد خادمی در دوره اقامت آیت‌الله بروجردی در بروجرد (۱۳۰۸ - ۱۳۲۳ ش) تدوین کرده است. این دفتر که در بهمن‌ماه ۱۴۰۳ توسط فرزند کوچک ایشان، ابوتراب خادمی به کتابخانه آیت‌الله بروجردی اهدا و با شماره ۴۶۱۰ ثبت شد، یکی از معدود منابع دست اول این دوره به شمار می‌رود. محتوای این سند، جزئیاتی از فعالیت‌های بیت، تعاملات اجتماعی و مدیریت داخلی آن ارائه می‌دهد و نقش محوری حاج احمد را در حفظ نظم و پیشبرد اهداف مرجع نشان می‌دهد. تحلیل این دفتر افزون بر روشن کردن زوایای کمتر شناخته‌شده‌ای از زندگی آیت‌الله بروجردی در بروجرد، جایگاه ویژه پیشکاران در نظام مرجعیت شیعه را برجسته می‌کند.

حاج احمد خادمی

آیت‌الله سید حسین طباطبایی بروجردی در سال ۱۲۹۲ قمری (۱۲۵۴ ش) در شهر بروجرد متولد شد. پس از گذراندن تحصیلات مقدماتی به اصفهان رفت و سپس برای ادامه تحصیل به نجف

مهاجرت کرد. پس از حدود ده سال اقامت در نجف، اواخر سال ۱۳۲۸ قمری (۱۲۸۸ ش) به بروجرد بازگشت و بیش از سی سال در این شهر به تدریس، تألیف و فعالیت های علمی پرداخت. سال ۱۳۶۳ قمری (۱۳۲۳ ش) به دعوت عالمان و مراجع حوزه علمیه قم به این شهر مهاجرت کرد و تا پایان عمر یعنی سال ۱۳۸۰ قمری (۱۳۴۰ ش) در قم اقامت داشت.

حاج احمد خادمی (۱۲۸۰؟ - ۱۳۴۳ شمسی)، فرزند شیخ علی اکبر خادم بود. شیخ علی اکبر در بروجرد مکتب دار بود و در دورانی که اداره فرهنگ وجود نداشت، مسئولیت امور فرهنگی شهر را بر عهده داشت. بزرگان بروجرد همگی شاگرد او بودند و به همین سبب، او در این شهر کوچک که اهالی اش یکدیگر را به خوبی می شناختند، از شهرت و جایگاه ویژه ای برخوردار بود. حتی نام خانوادگی «خادم» برای شیخ علی اکبر از فعالیت های مذهبی و فرهنگی او در یکی از مساجد بروجرد گرفته شده است؛ جایی که او به آموزش قرآن و تعالیم دینی به اهالی شهر مشغول بود. این نام بازتاب خدمات فرهنگی و مذهبی او در بروجرد است. هرچند پدرش یعنی جد حاج احمد به نام «شاه محمد» شناخته می شد، اما جایگاه اجتماعی و فعالیت های شیخ علی اکبر در مسجد سبب برگزیده شدن این نام خانوادگی برای او بود.

هنگامی که آیت الله بروجردی پس از اتمام تحصیلات در نجف به بروجرد بازگشت، به دلیل موقعیت برجسته شیخ علی اکبر و فضای مذهبی شهر، این دو با یکدیگر آشنا شدند. تخصص شیخ علی اکبر در امور قرآنی و دعا، همراه با شخصیت برجسته اش، زمینه ساز رابطه ای نزدیک با آیت الله بروجردی شد که به او علاقه مند شده بود. ارتباط نزدیک شیخ علی اکبر با آیت الله بروجردی باعث شد حاج احمد، فرزند شیخ از کودکی در بیت آیت الله رفت و آمد داشته باشد و بعدها به عنوان پیشکار و یکی از معتمدین آیت الله بروجردی انتخاب شود.

حاج احمد تحصیلات مقدماتی را در مکتب خانه پدرش و زیر نظر ایشان فرا گرفت و بخشی از دروس حوزوی را نیز آموخت. او از استعداد برجسته ای در یادگیری برخوردار بود. با وجود آنکه به دلیل مسئولیت های سنگین و مشغله های فراوان، هرگز فرصت حضور رسمی در کلاس های درس استادان حوزه را نیافت، بر اثر همنشینی با پدرش، آیت الله بروجردی و دیگر عالمان و مجتهدانی که به بیت ایشان رفت و آمد داشتند، به تبحر و تخصص بالایی دست یافته بود و بر علوم حوزوی و زبان عربی تسلط کامل پیدا کرد. این تسلط در آثار عربی و حوزوی که ایشان استنساخ کرده است، به خوبی نمایان است.

حاج احمد از چهره های کلیدی در مدیریت و ساماندهی امور این مرجع تقلید برجسته بود که با مهارت های مدیریتی خود نقشی ماندگار در تاریخ مرجعیت شیعه ایفا کرد. او کار خود را با

وظایف کوچک آغاز کرد و به دلیل هوش، درایت و توانایی بالای مدیریتی به تدریج مسئولیت تمامی امور داخلی و خارجی بیت آیت‌الله بروجردی را بر عهده گرفت. او از سال ۱۳۳۶ قمری (۱۲۹۶ش) به طور رسمی به خدمت بیت درآمد و تا پایان عمر آیت‌الله در سال ۱۳۴۰ شمسی در کنار ایشان ماند؛ به گونه‌ای که به دلیل وفاداری و کاردانی به معتمد اصلی مرجع تبدیل شد. با مهاجرت آیت‌الله بروجردی به قم در سال ۱۳۶۳ قمری (۱۳۲۳ش)، حاج احمد نیز همراه ایشان به قم آمد و در کنار معظم‌له در ساماندهی و گسترش حوزه علمیه نقش کلیدی داشت. او در کنار حاج محمدحسین احسن - مسئول امور مالی - در مدیریت کلان بیت تأثیرگذار بود.

بیت آیت‌الله بروجردی به دلیل جایگاه مرجعیت، نقشی غیرمستقیم اما مؤثر در مناسبات سیاسی و اجتماعی داشت. حاج احمد خادمی به عنوان واسطه اصلی بیت با جامعه و مقامات، در این زمینه نقشی محوری ایفا می‌کرد. توانایی حاج احمد در انتقال پیام‌های آیت‌الله به عالمان و مقامات سیاسی، همراه با اقتدار در دفاع از منافع بیت، او را به واسطه‌ای کارآمد و مورد اعتماد تبدیل کرده بود؛ تا جایی که برخی او را «وزیر خارجه» بیت می‌دانستند. نقل است او در مواردی که تشخیص می‌داد کاری به مصلحت مرجع نیست، قاطعانه از اجرای آن جلوگیری می‌کرد؛ این مسئله نشان‌دهنده اعتماد عمیق آیت‌الله به او بود. حاج احمد با دقت و نظم، ملاقات‌ها، مکاتبات و امور مالی بیت را مدیریت می‌کرد و اسنادی ارزشمند از سوی او و دیگر همراهان وی در بیت تدوین شد که امروزه منبعی مهم برای پژوهش‌های تاریخی درباره حوزه علمیه و مرجعیت شیعه شناخته می‌شود (نمونه‌ای از این دفاتر و اسناد امروزه در کتابخانه آیت‌الله بروجردی نگهداری می‌شود). حاج احمد فراتر از وظایف اجرایی، کاتبی ماهر بود که تعدادی از آثار علمی آیت‌الله را به خط خود ثبت کرد که نشان‌دهنده تسلط او بر امور علمی و دقت در مستندسازی بود.

حاج احمد فردی صبور، باپشتکار و مصمم بود و رفتارش در تعاملات اجتماعی معمولاً متناسب و پسندیده بود. به گفته فرزندش، او در برابر فرزندان و خانواده‌اش بسیار مهربان و دلسوز بود و این محبت عمیق، نشان‌دهنده جنبه‌ای رئوف از شخصیت او بود. با این حال، گاهی دچار عصبانیت‌هایی می‌شد که دیگران را آزرده می‌کرد. برخی معتقدند کسالت قلبی که بعدها به آن مبتلا شد و همچنین عمر نسبتاً کوتاه او، شاید بی‌ارتباط با این عصبانیت‌های گاه‌به‌گاه و فشار ناشی از مسئولیت‌های سنگینش نباشد.^۱ گزارش‌هایی نیز از رفتارهای تند او با طلاب یا

۱. تاریخ شفاهی با ابوتراب خادمی (فرزند حاج احمد)، ۱۴۰۴/۰۵/۱۰.

نزدیکان وجود دارد که گاه موجب گلایه‌هایی از جمله از سوی افراد سرشناس شده بود. با این حال این انتقادات هرگز اعتماد آیت الله بروجردی به او را خدشه‌دار نکرد و جایگاه او نزد ایشان محفوظ ماند. حاج احمد در کنار رسیدگی به امور بیت آیت الله بروجردی، به خانواده‌اش نیز توجه داشت؛ اما گاهی وظایف بیت بر خانواده اولویت می‌یافت؛ برای مثال در تابستان‌ها که آیت الله بروجردی برای ییلاق به وشنوه می‌رفت، حاج احمد همسر و فرزندان را به بروجرد می‌فرستاد و خود در وشنوه همراه آیت الله بروجردی می‌ماند تا به امور ایشان رسیدگی کند. خانواده‌اش در این مدت به ندرت او را می‌دیدند و گاهی تنها برای یکی - دو روز فرصت دیدار با او را پیدا می‌کردند.

یکی از برجسته‌ترین اقدامات حاج احمد، نقش کلیدی در ساخت مسجد اعظم قم بود؛ او با پیگیری نیت آیت الله برای ایجاد اثری ماندگار در جوار حرم حضرت معصومه (س)، مسئولیت خرید املاک اطراف حرم را بر عهده گرفت. به نقل از فرزند او، با مالکان مذاکره می‌کرد و حتی مبالغ بیشتری پرداخت می‌کرد تا رضایت آنها را جلب کند، و با وجود فشارهای کاری و بیماری قلبی، این پروژه را با اخلاص پیش برد. با وجود نفوذ و جایگاهش، حاج احمد از نظر مالی وضعیت متوسطی داشت و پس از درگذشت آیت الله بروجردی در سال ۱۳۴۰ شمسی، از موقعیت خود سوءاستفاده نکرد. پس از درگذشت آیت الله بروجردی، حاج احمد خادمی دچار ضربه روحی شد و حدود سه سال پس از فوت آیت الله بروجردی، در ۲۳ تیرماه ۱۳۴۳ درگذشت.

آثار برجای مانده از حاج احمد

حاج احمد خادمی افزون بر دفترداری و مدیریت امور بیت، کاتبی ماهر نیز بود و برخی آثار شیعی را به دستور آیت الله بروجردی و تحت نظارت ایشان کتابت کرده است. سایر امور بیت از جمله حساب و کتاب‌های دخل و خرج روزانه، نامه‌ها و مکاتبات با آیت الله، درخواست اجازات، مدیریت هزینه‌های مسجد اعظم، شهریه و نان طلاب، همگی در دفاتر جداگانه‌ای ثبت شده‌اند که بیش از ۲۵ شماره از آنها هم‌اکنون در کتابخانه آیت الله بروجردی نگهداری می‌شود. گفتنی است این دفاتر به خط حاج احمد خادمی نیستند؛ اما او در جایگاه متولی امور بیت، بر نگارش و ثبت آنها نظارت داشته است. افزون بر این، نسخه‌های خطی که به خط حاج احمد کتابت شده‌اند، ۲۵ عنوان را دربر می‌گیرد که ۲۴ عنوان در کتابخانه آیت الله بروجردی و یک عنوان در کتابخانه آیت الله گلپایگانی موجود است. عناوین و شماره آنها به شرح زیر است:

انکاح امیرالمؤمنین ابنته من عمر (ش. ۲۲۴/۸)؛ بیوتات الشیعه (۵۸۱/۲)؛ کرامات امام رضا علیه السلام (۴۳۰۰)؛ احوال الائمه علیهم السلام (۹۹/۲)؛ اجازة الحديث (۳۳۸/۴)؛ قرب الاسناد (۱۸۶)؛ تفسیر آیه «و اذ ابتلی ابراهیم ربه بکلمات» (۹۹/۳)؛ امام الظالم (۹۹/۴)؛ رد شبهه ابن کمونه (۹۹/۵)؛ اثبات الواجب (۹۹/۶)؛ منتخب زیارات (۹۹/۷)؛ الخلاف (۱۶۵ و ۱۶۶)؛ الرجال (۳۹۰)؛ الزهد (۲۲۴/۶)؛ کتاب سلیم (۲۲۴/۷)؛ المغنی (۳۳۸/۵)؛ الاعلام فیما اتفقت علیه الامامیه من الاحکام (۴۹۸/۳)؛ العروس (۲۲۴/۵)؛ جامع الحديث (۲۲۴/۴)؛ عمدة الطالب فی انساب آل ابی طالب (۵۸۱/۳)؛ شرح حدیث الغمامه (۳۰۷/۳)؛ الاربعون حدیثا (۳۰۷/۱)؛ شرح توحید للصدوق (۳۳۵)؛ مرقاة الاسرار (۳۰۷/۴)؛ مفتاح ابواب الشریعه فی شرح مفاتیح احکام الشیعه (۲۲۳/۱)؛ التبیان فی تفسیر القرآن (کتابخانه گلپایگانی)؛ دفتر روزانه حاج احمد خادمی (۴۶۱۰).

دفتر روزانه حاج احمد خادمی

از دوره دوم زندگی آیت‌الله بروجردی در بروجرد اسناد اندکی در دست است و سند حاضر یکی از معدود مدارک دست‌اول مربوط به سال‌های ۱۳۰۸ تا ۱۳۲۳ شمسی است که برخی از فعالیت‌های آیت‌الله بروجردی و بیت ایشان در بروجرد را نشان می‌دهد. این سند در واقع دفتر روزانه‌ای است که حاج احمد خادمی، ثبت و ضبط کرده است. این سند افزون بر ارائه جزئیاتی از فعالیت‌های روزانه بیت و امور مالی، نقش کلیدی حاج احمد در مدیریت بیت را نشان می‌دهد. این دفتر نه تنها منبعی برای مطالعه تاریخ مرجعیت شیعه است، بلکه نمونه‌ای از دقت و نظم پیشکاران در حفظ اسناد تاریخی را به نمایش می‌گذارد.

محتوای این دفتر تقریباً براساس سال مرتب شده و بازه زمانی ۱۳۴۸ تا ۱۳۶۳ قمری (۱۳۰۸-۱۳۲۳ ش) را دربر می‌گیرد. مطالب مندرج در این دفتر را می‌توان در چند دسته کلی بررسی کرد؛ مانند یادداشت‌ها و امور شخصی خادمی؛ املاک و مستغلاتی که در اختیار بیت بود و سود آنها وارد بیت می‌شد؛ وکالت صغار و ورثه و ترکه برخی از افراد که نام آنها مکرر درج شده‌اند؛ امور عام‌المنفعه؛ ساخت و ساز و تعمیر اماکن عمومی چون مسجد، مقبره، کتابخانه؛ یادداشت و گزارش‌های مربوط به وجوهات و دخل و خرج بیت آیت‌الله بروجردی؛ خرید و فروش کتاب؛ پرداخت‌های مالیاتی و وجوه شرعی. در ادامه بر اساس این تقسیم‌بندی به معرفی بخش‌هایی از محتوای این سند خواهیم پرداخت. با توجه به اینکه این دفتر دارای صفحه‌شماری متفاوت و چندگانه است، در معرفی متن، به جای ارجاع به صفحات سند، از ارجاع به فریم با علامت اختصاری «ف» استفاده شده است.

یادداشت‌ها

در این دفتر، بخش‌هایی از زندگی شخصی و روزمره حاج احمد خادمی منعکس شده است که تصویری ملموس و کمتر شناخته شده از ابعاد فردی و خصوصی او ارائه می‌دهد. این یادداشت‌ها به ویژه با توجه به کمبود منابع مکتوب درباره حاج احمد، اهمیت ویژه‌ای دارند و می‌توانند زوایای تازه‌ای از منش، سبک زندگی و دغدغه‌های روزانه او را روشن کنند. این بخش‌های خصوصی دفتر افزون بر ارزش تاریخی، می‌توانند به پژوهشگران و علاقه‌مندان کمک کنند تا تصویری واقعی‌تر از حاج احمد خادمی به دست آورند؛ شخصیتی که وفاداری، هوشمندی و صداقت او در خاطرات نزدیکان و اسناد برجای مانده بارها مورد تأکید قرار گرفته است و همچنین در امور شخصی نیز فردی ساده‌زیست، بی‌ادعا و درستکار بوده است. حاج احمد در طول پانزده سالی که محتوای این دفتر را ثبت کرده، سه بار وصیت‌نامه خود را نوشته و بازنگری کرده است.

وی وصیت‌نامه و سیاهه اموال خود را برای نخستین بار در تاریخ ۲۴ ربیع‌الثانی ۱۳۴۹ در این دفتر نگاشته و در زمان‌های متعدد بعدی آن را ویرایش و بازنگری نموده است. بر اساس یادداشتی که در انتهای وصیت‌نامه نوشته، وی از سال ۱۳۳۶ قمری در خدمت‌گزاری آیت الله بروجردی بوده است. در تاریخ ربیع‌الثانی سال ۱۳۴۹ قمری نوشته است: «... قیم بر صغار حقیر خود حضرت حجة الاسلام روح‌ناده است با محمود اخوی ... کلیه دیون و مطالبات حقیر مطابق ارقام است مستدعی است حضرت آیت‌اله مدظله العالی محض خدمات ۱۶ ساله حقیر اظهار مرحمت فرموده و دست‌پداری بر سر حقیر کشیده و کار و بار حقیر را یک‌طرفه فرماید تا زیر دین نباشم» (ف ۸).

او در این وصیت‌نامه، آیت الله بروجردی را وصی و برادر بزرگ‌ترش حاج محمود، را نایب خود پس از فوت تعیین کرده است. همچنین کلیه اموال، صورت دیون و مطالبات خود را به تفصیل فهرست کرده است. در این تاریخ کلیه دارایی و اموال وی ششصد و شصت تومان و دیون او پنج تومان بوده است. او در تاریخ ۱۹ ربیع‌الاول ۱۳۵۰ قمری، حاشیه‌ای بر این وصیت‌نامه می‌افزاید و تصریح می‌کند که مهر عیال او مبلغ یکصد تومان بوده که از او دریافت نکرده و این نکته را مهر و امضا کرده است (ف ۷-۸) (تصویر شماره ۱).

وی در ذی‌قعدة ۱۳۵۰ قمری تحریر دیگری از وصیت‌نامه‌اش را می‌نویسد و در ربیع‌الاول ۱۳۵۲ قمری از آیت الله بروجردی درخواست می‌کند یکی از آقایان سادات را حاضر فرماید تا سهم امام او را حساب کند و بخشی را به او ببخشد یا آن را جزء دیون او محسوب و از ترکه کسر نماید (ف ۱۹-۲۲). وی در

۳۵۰

آینه پژوهش | ۲۱۵ و ۲۱۶
سال ۳۶ | شماره ۵ و ۶
آذر و دی / بهمن و اسفند ۱۴۰۴

شهر رجب المرجب سال ۱۳۵۵ هجری قمری بار دیگر وصیت‌نامه خود را تنظیم می‌کند و با جزئیات کامل، فهرست اموال، دیون و مطالبات خود را در آن درج نموده است. در رجب سال ۱۳۵۶ که فرزند چهارم و نورچشمی‌اش ابوالحسن به دنیا آمده است، حاشیه‌ای بر وصیت‌نامه نوشته و تصریح کرده است که ترکه وی باید به سه قسمت تقسیم شود؛ ملوک و اشرف، دو فرزند دخترش یک سهم و ابوالقاسم و ابوالحسن دو سهم‌بر دیگر این تقسیم‌بندی خواهند بود. این نسخه کامل‌ترین و آخرین ویرایش وصیت‌نامه وی در این دفتر است (ف ۳۶-۳۸).

بر اساس این سند، حاج احمد خادمی دو بار به سفر حج (عمره) مشرف شده است؛ نخست در تاریخ ۵ شوال ۱۳۵۲ قمری (ف ۷۴) و بار دوم در هفتم جمادی‌الاول ۱۳۵۳ قمری (ف ۶۹) ساعاتی بعد از تولد سومین فرزندش ابوالقاسم.

بر اساس یادداشت‌های مندرج در این دفتر، حاج احمد خادمی دارای دو فرزند دختر و چهار فرزند پسر بوده است. تاریخ تولد آنها طبق یادداشت‌های ثبت‌شده در صفحات متعدد این دفتر به شرح زیر است:

مهرالملوک، یکشنبه سوم جمادی‌الثانی سنه ۱۳۴۹ ق	ابوالحسن، در یوم پنجشنبه ۱۵ جمادی‌الاول ۱۳۵۵ ق
اشرف‌الملوک، پنجشنبه سوم رجب‌الاصب سنه ۱۳۵۱ ق	ابوالفضل، یوم سه‌شنبه ۲۲ رجب سنه ۱۳۵۹ ق
ابوالقاسم، یکشنبه هفتم جمادی‌الاولی سنه ۱۳۵۳ ق	ابوتراب، در یوم ۶ ذیحجه‌الحرام سنه ۱۳۶۱ ق

همچنین صورت مخارج تعمیر منزل خود حاج احمد نیز در این سند مشاهده می‌شود که نمونه آن چنین است: «صورت مخارج دیوار منزل خودم واقعه در زیرچنار سوخته دارای پلاک ۶۸ با درهای میان ... بیرونی در ۲۲ ذیحجه ۱۳۵۵» (ف ۸۶)؛ «صورت گل‌کاری منزل حقیر در شاهنشین هذه السنه ۱۳۵۷» (ف ۳۸)؛ همچنین شماره شناسنامه وی او نیز دو جا درج شده است: «نمره ورقه هویت حقیر حاج احمد خادمی ۴۹۲۳» (ف ۳).

حمایت‌های مالی از بیت

دفتر مذکور در بخش‌هایی به طلبکاری حاج احمد خادمی از بیت آیت‌الله بروجردی اشاره دارد که نشان می‌دهد وی برای انجام امور بیت، از منابع و اموال شخصی خود دریغ نکرده است. به عبارت دقیق‌تر، حاج احمد گاهی هزینه‌های مربوط به بیت را از دارایی خود تأمین می‌کرد و در زمان مناسب، این مبالغ را از آیت‌الله بروجردی دریافت نموده است. این رویه افزون بر تأمین نیازهای فوری بیت، نقش کلیدی حاج احمد را در حفظ پایداری مالی و اجرایی بیت آیت‌الله بروجردی برجسته می‌سازد. افزون بر آنکه در زمان‌های مختلف طلبکاری حاج احمد از آیت‌الله

ثبت شده است، ظاهراً بین آنها معمول و مرسوم بود که در ابتدای هر سال جدید کل حساب و کتاب‌شان روشن و درج و تسویه شود. «در شب عید مبلغ ۲۰ تومان مرحمت فرمودند و فرمود طلب آقا مهدی آنچه هست بده، بنده هم پنج تومان طلب آقا مهدی بود فوراً پرداختم» (ف ۷۴)؛ «صورت قروض حقیر در این تاریخ که ۱۷ شعبان المعظم بعد از دادن وجهی است که سرکار مرحمت فرموده و حقیر هم بدست طلبکارها داده‌ام و این تتمه قروض است» (ف ۱۴)؛ «صورت کلیه واقعات و حساب‌های مربوط بحقیر از امروز که یوم ۱۳ ذیقعدة الحرام و روز عید و اول فروردین ۱۳۱۱ در درب منزل حضرت آیت‌اله آقای حجة الاسلام ورحنافة از قرار ذیل است» (ف ۱۵)؛ «صورت دخل و طلب حقیر از حضرت آیت‌الله مدظله در نوروز ۱۳۱۸» (ف ۹۱).

همچنین یادداشت‌های مختلفی که بیان‌کننده هزینه‌کرد حاج احمد در بیت است، مکرر دیده می‌شود: «صورت دخل و طلب حقیر از حضرت آیت‌الله مدظله از قرار ذیل است»؛ «طلب حقیر از سال قبل»؛ «صورت آنچه حقیر حقوق از حضرت آیت‌الله مدظله روحنافة طلبکار هستم». گاهی موارد مصرف وجهی که طلبکار بوده نیز ذکر شده است که شامل هزینه‌هایی مانند شهریه طلاب، وجه لباس و سایر مصارف مرتبط با بیت است (برای نمونه ف ۷۴، ۸۰، ۸۳، ۸۶ و ۹۰) (تصویر شماره ۲).

وکالت و امانت‌داری در امور صغار و ورثه

بخشی از مطالب این سند، گواهی روشن بر امانت‌داری و اعتماد گسترده حاج احمد خادمی نزد آحاد مردم است. افزون بر وکالت و امانت‌داری اموال صغار، در موارد متعددی اموال و دارایی‌های سایر افراد نیز برای امانت نزد وی سپرده شده است. نمونه‌ای از این یادداشت‌ها: «صورت کلیه اساسیه مشهدی محمود اخوی که در منزل حقیر است و اختصاص بخود مشهدی محمود اخوی دارد و جزء ترکه و دارایی حقیر نیست از قرار ذیل است صفر ۱۳۵۲»؛ نمونه دیگر: «چون آقای آق اسمعیل در هذه السنة در مشهد مقدس است لذا عایدی [ملک] برآفتاب و چنگ روباه تحویل حقیر شده است و صورت او از قرار ذیل است» (ف ۷۷)؛ «[مبلغی] که آقای اق اسمعیل پهلوی بنده امانت دارد مابقی وجه ملک خود را بعد از دادن وجه خانه او دوپست و بیست و یک تومان و پنج‌هزار؛ و صورت آنچه او حواله فرموده است» (ف ۹) و موارد متعدد دیگری نیز دارد.

پذیرش وکالت امور مالی صغار و نظارت سالانه بر حساب‌های آنان در بازه‌های مختلف به طور منظم در این دفتر ثبت شده است. برخی از اموال متعلق به صغار نیز به امانت نزد حاج احمد خادمی سپرده شده و تا زمان رسیدن آنان به سن بلوغ و قانونی، با دقت مدیریت و محافظت

شده است؛ برای نمونه مواردی از آنها عبارت‌اند از: «صورت ماحصل هذه السنة ۱۳۴۹ صغار مرحوم حاج محمد حسن مطابق صورتی که ارائه داده‌ام خدمت جناب حاجی محمدباقر شوال ۴۹» (ف ۵)؛ «صورت دخل و خرج هذه السنة زمین‌های صغار مرحوم حاجی محمد حسن علیه الرحمة شهر صفر الخیر ۱۳۵۰» (ف ۱۰)؛ «صورت مداخلة حضرت آیت الله در ترکة مرحوم حاجی شیخ محمد علیه الرحمة و مداخلة حضرت ایشان در امورات او» (ف ۱۳)؛ «صورت کلیه دخل و خرج کولاده ملک ثلثی مرحومه حاجیه شمس‌سی جان... در روز ۲۷ رجب اول صبح تمام وجه فوق را با رسید روضه‌خوان و غیره و صورت حساب تقدیم خود حضرت آیت الله نمودم و حساب هذه السنة ۱۳۵۵ کولاده مفروق شده است؛ صورت کلیه دخل و خرج ملک برآفتاب ورثه مرحوم آسید محمد علی؛ صورت کلیه دخل و خرج ملک خیک روباه ثلثی تراب» (ف ۳۴)؛ همچنین تکرار نام برخی افراد در این اسناد نشان می‌دهد حاج احمد برای سال‌ها مسئولیت پیگیری و اداره امور مالی آنها یا خانواده‌هایشان را بر عهده داشته است. افرادی که نام آنها پرتکرار است عبارت‌اند از: حاج محمد حسن فریور و خانواده فریور؛ حاج محمد حسن اصفهانی؛ مرحوم حاج محمد حسین (زارع)؛ آقا شیخ محمد تقی؛ مرحوم عبدالحسین؛ غلامحسین قناد؛ حاجیه بی‌بی شمس‌سی جان؛ عبدالواحد، مشهدی علی محمد سقط فروش؛ حاج محمد کاظم خودمان؛ حاج ابوالقاسم زعفرانی؛ احمد زعفرانی؛ آسید محمد علی؛ محمد حسین معین زاده ملایری.

۳۵۳

آینه پژوهش | ۲۱۵ و ۲۱۶
سال ۳۶ | شماره ۵ و ۶
آذر و دی/ بهمن و اسفند ۱۴۰۴

در برخی موارد، آیت الله بروجردی شخصاً به عنوان وکیل و وصی افراد منصوب می‌شد و مطابق وصیت آنان، کلیه امور شرعی و عرفی پس از وفات ایشان را با واسطه‌گری حاج احمد خادمی به انجام می‌رساند. برای نمونه در یکی از یادداشت‌ها زیر عنوان «صورت کلیه واقعات و حساب‌های مربوط به حقیر که یوم ۱۳ ذیقعدة الحرام و روز عید و اول فروردین ۱۳۱۱ در درب منزل حضرت آیت الله روحنا فداء» آمده است: در تاریخ ۲۰/۲/۱۳۵۱ کربلایی خدیجه دلاک مرحوم شده و حضرت آیت الله روحنا فداء را وصی نموده و وصیت کرده که دوپست و پنجاه تومان از ترکة او اخذ و بمصارفی برسانند. حضرت ایشان بنده را مأمور فرموده چون پول نقد نداشتند ۲۰ تومان خودشان قرض نمودند و ده تومان هم بنده از جناب حاجی محمد علی قرض نمودم که سی تومان شد و مخارج از سی تومان از قرار ذیل است: مخارج نهار روز اول؛ پنبه و سدر و کافور و صابون؛ قرآن خوان؛ جلو جنازه؛ نماز وحشت و تلقین؛ قبرکن‌ها؛ و...» (ف ۱۵).

در بخشی از این دفتر، نامه‌ای ثبت شده که خطاب به آیت الله بروجردی درباره وصایت فردی به نام آقا مجتبی نوشته شده است. مضمون این نامه چنین است که: آقا مجتبی وصیت‌نامه

مکتوبی نداشته است، اما به شفاهی آیت الله بروجردی را وصی خود معرفی کرده است. در پی این موضوع، مکاتباتی میان بستگان یا نزدیکان آقا مجتبی و آیت الله بروجردی انجام می گیرد و متن پاسخ آیت الله نیز در همین دفتر ثبت شده است. در این پاسخ، محل مهر و امضای آیت الله بروجردی مشخص شده است (ف ۵۵). این اسناد نشان می دهد که حتی در مواردی که وصیت نامه رسمی وجود نداشت، اعتماد مردم به مرجعیت و جایگاه حقوقی و اجتماعی آیت الله بروجردی به حدی بود که او را وصی اموال و امور خود انتخاب می کرده اند و تمامی مراحل اداری و شرعی این امور نیز به طور دقیق و مستند ثبت و ضبط می شده است.

همچنین تعدادی از یادداشت های موجود بیان کننده حضور و رفت و آمد منظم حاج احمد در بخش های مختلف بیت از جمله اندرونی و نظارت وی بر امور داخلی است؛ برای نمونه: «در لیلۀ ۲۱/ج ۱/ درب کتابخانه پنجاه تومان مرحمت فرمودند و فرمودند قبض او را بده اندران لهذا حقیر هم قبض تقدیم حاجیه خانم نمودم ولی در شماره اشتباه و یک تومان کم بود و یک تومان او را بعد از چند روز مرحمت فرمودند»؛ «در ۱۳ ذیقعدۀ الحرام از وجه ثلث مرحوم حاج محمدجعفر توسط جناب حاج محمدعلی مرحمت فرموده اند بحقیر ... بنده هم رسید بیست تومان را داده ام به حاجیه خانم پس از حقوقم ۲۰ تومان محسوب است» (ف ۷۴).

امور عام المنفعه

بخشی از یادداشت های مندرج به امور عام المنفعه و اجتماعی اختصاص دارد؛ از جمله تعمیر و ساخت و ساز مسجد، بازسازی مقابر عالمان، ایجاد یا توسعه کتابخانه ها و موارد مشابه. نمونه هایی از این اقدامات عبارت اند از: تعمیر مسجد سید و مسجد بحر العلوم، تعمیر مقبره سیداعلی و غیره.

مسجد امام جمعه که به نام مسجد جامع بروجرد نیز شناخته می شود، یکی از کهن ترین و مهم ترین مساجد تاریخی این شهر است. این مسجد در محله دودانگه و خیابان جعفری امروزی واقع شده و قدمت آن به قرن دوم تا سوم هجری قمری بازمی گردد. تعمیرات و ساخت و ساز این مسجد به امر آیت الله بروجردی از دیگر فعالیت های ایشان در آن دوران بوده است که جزئیات هزینه کرد آن در سال ۱۳۶۱ قمری در این دفتر ذیل عنوان «صورت مخارج ساختمان مسجد درب برآباد معروف بمسجد مرحوم امام جمعه حسب الامر حضرت آیه اله مدظله از قرار ذیل است. شروع جمعه ۸/ ۱۳۶۱» ثبت و ضبط شده است (ف ۹۶-۹۸) (تصویر شماره ۳).

مسجد سید بحر العلوم از دیگر مساجد قدیمی و بزرگ شهر بروجرد است که در محله باغ میری و خیابان بحر العلوم امروزی واقع شده است. تعمیرات و ساخت و ساز این مسجد به دستور آیت الله

بروجردی توسط حاج احمد از دیگر مواردی است که جزئیات آن در سال ۱۳۵۷ قمری ذیل عنوان «مسجد سید» به روشنی ثبت و ضبط شده است. خانواده فخارها که گویا از خاندان شناخته‌شده بروجرد بوده‌اند، از بنیان این مسجد نیز به شمار می‌روند (ف ۴۶-۵۱) (تصویر شماره ۴).

صورت کلیه حساب تعمیر مقبره مرحوم سید اعلی‌الله مقامه واقعه در میان خیابان صفا بدست خادمی حسب الامر حضرت آیت‌الله در صفر ۱۳۵۷، از دیگر یافته‌های موجود در این سند به شمار می‌رود (ف ۳۹-۴۰)؛ صورت مخارج راه آب محله کوچه مرحوم حاج میرزا عسکری که از میان مسجد خواهران است حسب الامر حضرت آیت‌الله (ف ۹۶-۹۸).

خرید و فروش کتاب

خرید و فروش و ارسال کتاب برای افراد مختلف از جمله فعالیت‌هایی است که در چند بخش مختلف این دفتر ثبت شده است و نشان می‌دهد که وی افزون بر امور فرهنگی بیت، در دادوستد با افراد نیز فعال بوده است. صورت‌های خرید و فروش کتاب و فهرست افرادی که کتاب خریداری می‌کردند و حاج احمد برای آنها ارسال می‌کرد نیز در این سند به وفور دیده می‌شود. «صورت کتبی که از مجمع‌الرسائل توسط اینجانب مصرف شده است که در ذیل آن نام افراد و تعداد مجلدات کتاب‌هایی که به منزل آورده‌ام، برای کربلا ارسال کرده‌ام یا به کتابخانه برده‌ام، ثبت شده است» (ف ۸۸)؛ «صورت فروش کتاب عروة الوثقی مال آقای حاج سید احمد در غره ذیحجه ۱۳۵۷»؛ «صورت آنچه مخارج جهت حمل کتاب حقیر می‌کنم در رجب الاصب ۱۳۵۶ و صورت اشخاصی که پول عروه را داده‌اند» (ف ۸۹)؛ «صورت فروش از ۳۹ جلد کتاب عروة الوثقی مال حاج سید احمد که برای حقیر رسیده است» (ف ۹۲)؛ «در سال ۱۳۱۱ حسب الامر آیت‌الله قسمت کتاب‌های ثلث مرحوم آقای آقا جلال علیه‌الرحمه را لیست شد»؛ «وجه کتاب‌های خرید از مکه معظمه» (ف ۷۲). گاهی حاج احمد ضمن این یادداشت‌پردازی‌ها به محل گفتگو و حساب و کتاب خود با آیت‌الله اشاره می‌کند که محل «درب کتابخانه» در چند جای مختلف و به وفور مشاهده می‌شود؛ برای نمونه: «در ۵/۲ ج ۲/۲ درب کتابخانه مرحمت فرموده‌اند؛ ... در ۳ شهر صفر ۲ تومان سرکار مرحمت فرمودند درب کتابخانه؛ در ۳ صفر از وجه حاج مرتضی جورابچی ملایری درب کتابخانه مرحمت فرمودند (ف ۷۴) یا «در یوم ۲۶ شهر صفر از وجه فروش خوانه [خانه] محله ... در میان اطاق مرحمت فرمودند به بنده دو تومان، به هر کدام از رفقا هم ده تومان مرحمت فرمودند و من نوشتم» (ف ۸۳).

وجوهات، املاک و دخل و خرج بیت

بخش عمده محتوای این دفتر به امور بیت آیت‌الله بروجردی و فعالیت‌های شرعی و مالی و اجتماعی ایشان اختصاص دارد که حاج احمد مدیریت و ثبت کرده است. این مسئله شامل

یادداشت‌های دقیق درباره وجوهات شرعی و منابع مالی ورودی به بیت است که شیوه مصرف این منابع را با شفافیت نشان می‌دهد. همچنین اطلاعات جامع و مفصلی درباره املاک و باغات تحت اختیار بیت ارائه داده است؛ به طوری که میزان محصولات، درآمدها و هزینه‌های مرتبط با هر ملک با جزئیات ثبت شده‌اند. از جمله املاک مطرح در این یادداشت‌ها می‌توان به املاک دره گرگ، خیک روباه، کیجالی، ملک درب قلعه، ملک چهار خیابان، کولاده، کاروانسرای دزفولی‌ها، روستای الک‌آباد، سنگ سفید و موارد مشابه اشاره کرد. صورت‌های مربوط به اجاره املاک و محصولات باغات نیز با دقت ثبت شده است.

مطالعه این اسناد نشان می‌دهد که آیت‌الله بروجردی بخش اعظم هزینه‌های بیت را از محل درآمد املاک و اجاره‌ها تأمین می‌کردند. نمونه‌هایی از یادداشت‌ها بدین شرح است: «صورت فروش حبوبات خیک روباه در سال ۱۳۴۹ بدست حقیر است»؛ «صورت کلیه گندم مالکی حضرت آیت‌الله از هر محلی... دیم‌زار، زمین قصبه سنگ سفید، کیجالی» (ف ۳؛ ۱۰)؛ «صورت دخل و خرج سال ۱۳۵۰ چهار خیابان» (ف ۹)؛ «صورت آنچه ابوالقاسم زعفرانی از خرم‌آباد حواله نموده و پرداخت شده است» (ف ۵۵). همچنین در مواردی ذکر شده است که ایشان املاک یا باغات ارثی خود را برای تأمین نیازهای فوری مردم فقیر، مانند تهیه نان و گندم، به فروش می‌رساندند.

در این دفتر، حساب و کتاب شرعی سالانه و صورت حساب وجوه پرداختی بابت عبادات استیجاری نیز به طور مستند و دقیق ثبت شده است. برخی نمونه‌ها عبارت‌اند از: «صورت حساب وجه عبادت مرحوم محمد حسین معین‌زاده ملایری» (ف ۵۸)؛ «صورت عبادت مرحوم مشهدی ماشاءالله غفاریان پسر مرحوم عبدالله حفار» (ف ۵۸)؛ «صورت آنچه وجه پرداخته شده حسب الحواله حضرت آیت‌الله به نیابت صلاة مرحوم» (ف ۱۴)؛ «صورت قرائت ختم قرآن‌های آقای افخم السلطان در رمضان ۱۳۵۸» (ف ۹۱). به طور کلی، دخل و خرج بیت آیت‌الله بروجردی با دقت، نظم و شفافیت کامل ثبت می‌شد و منابع مالی آن شامل اجاره املاک، محصولات باغات و وجوهات مردمی بود که با رعایت امانت‌داری و اولویت‌بندی، صرف تأمین نیازهای طلاب، نیازمندان و امور خیریه و عام‌المنفعه می‌گردید.

پرداخت‌های مالیاتی

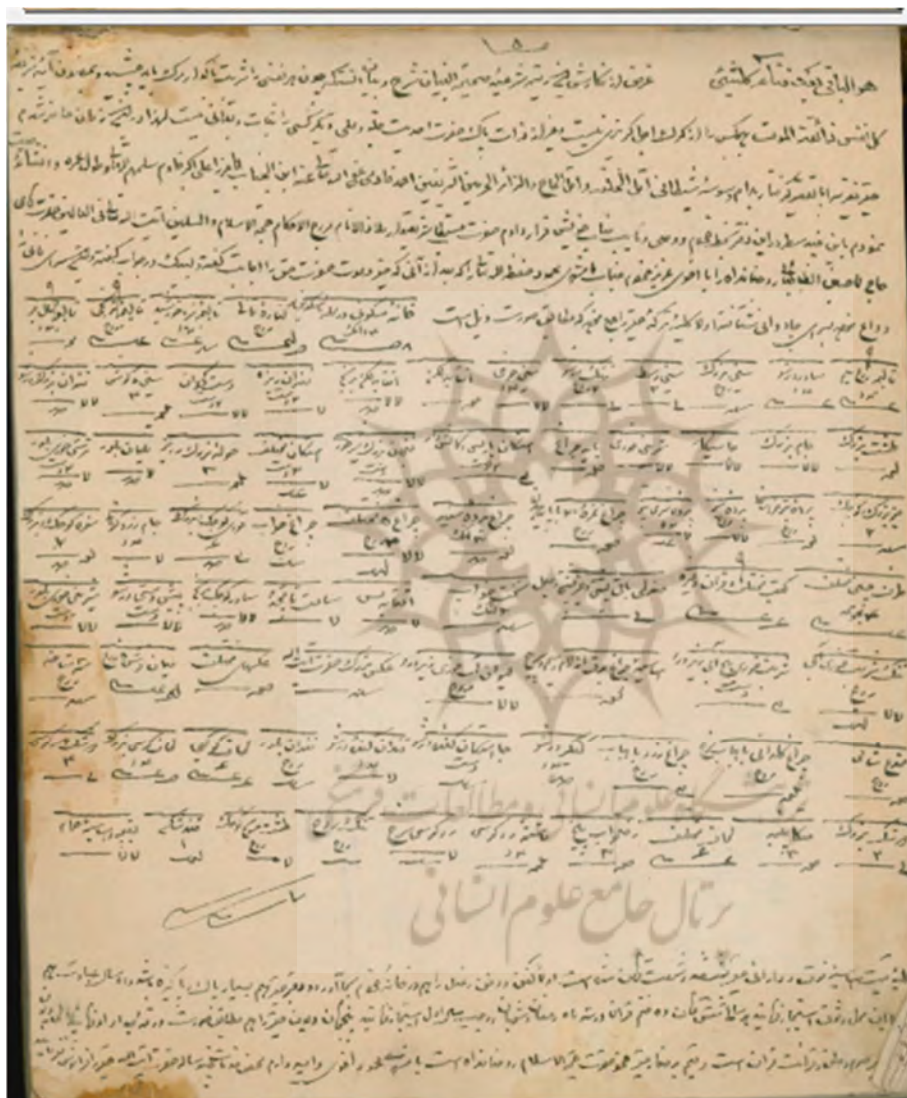
پرداخت مالیات و ارتباط با اداره مالیه از سوی بیت یک مرجع تقلید بیان‌کننده آن است که ضمن رعایت وظایف شرعی و قانونی، در تأمین هزینه‌های عمومی و حفظ نظم مالی جامعه نقش فعال و مسئولانه‌ای داشته‌اند. این امر خود نشانه‌ای از تعهد اجتماعی و دینی بیت ایشان محسوب می‌شود.

که در راستای حفظ مصالح عمومی و تقویت ساختارهای مالی و اداری جامعه اسلامی عمل می‌کند. در این راستا یادداشت‌های متعددی در سند حاضر مشاهده می‌شود؛ برای نمونه: «صورت مالیات‌هایی که امروز که غره جمادی‌الاولی و ۲۲ شهریور است به اداره مالیه پرداخته‌ام، سنه ۱۳۵۰»؛ «مالیات کولاده در سنه ۱۳۵۰» (ف ۱۳)؛ «صورت حساب مالیات درب قلعه مطابق قبوضات و گفته کربلایی ابوالحسن در هذه السنة ۱۳۵۰» (ف ۱۴)؛ «صورت کلیه مالیات‌هایی که در هذه السنة [۱۳۵۱] من با روش سرتحصیلدار ۹ ساله محسوب نموده‌ام و از این به بعد باید از این رو پرداخته شود و این آخرین صورت است» (ف ۱۶)؛ «صورت کلیه مالیات‌هایی که در هذه السنة ۱۳۵۱ پرداخته‌ام و قبض آنها روی میز منزل است» (ف ۱۶)؛ «مالیات سنگ سفید» (ف ۱۱)؛ «مالیات ۴ جریب» (ف ۱۲)؛ «آنچه داده‌ام از وجه مالیات الک آباد» (ف ۱۳) و غیره.

در پایان

بررسی دفتر روزانه حاج احمد خادمی، تصویری دقیق و مستند از ساختار مالی، اجرایی و اجتماعی بیت آیت‌الله بروجردی در فاصله سال‌های ۱۳۰۸ تا ۱۳۲۳ شمسی در بروجرد ارائه می‌دهد. این سند نه تنها بازتاب‌دهنده نقش کلیدی حاج احمد خادمی در مدیریت امور بیت و امانت‌داری مالی است، بلکه ابعاد کمتر شناخته‌شده‌ای از زندگی شخصی و منش فردی او را نیز روشن می‌کند. ثبت منظم و جزئیات دقیق دخل و خرج، شیوه مدیریت املاک، وجوهات شرعی، امور عام‌المنفعه و حتی پرداخت‌های مالیاتی، نشان‌دهنده شفافیت و نظم مالی در بیت آیت‌الله بروجردی است. همچنین سند موجود بیان‌کننده اعتماد گسترده مردم به حاج احمد خادمی و بیت آیت‌الله بروجردی در زمینه امانت‌داری، وکالت صغار و اداره امور ورثه است. نقش واسطه‌گری حاج احمد در اجرای وصایای شرعی و عرفی و نیز حضور مستقیم آیت‌الله بروجردی در برخی تصمیمات، ساختار منسجم و سازمان‌یافته اداره بیت را به خوبی نشان می‌دهد. در مجموع این دفتر نه تنها منبعی ارزشمند برای بازسازی تاریخ اجتماعی و اقتصادی حوزه علمیه و جامعه بروجرد در دوره مورد بررسی است، بلکه الگویی از مدیریت امانت‌داری و مسئولیت‌پذیری در نهادهای مذهبی را ارائه می‌کند. تحلیل علمی این اسناد، امکان فهم بهتر مناسبات مالی، اجتماعی و فرهنگی بیت‌های علمایی را برای پژوهشگران تاریخ معاصر ایران فراهم می‌آورد و از اغراق و داوری‌های ارزشی فراتر می‌رود.

۱. سرتحصیلدار یک اصطلاح اداری قدیمی است که در دوره‌های تاریخی مختلف به‌ویژه در دوره قاجار در ایران استفاده می‌شده است. این عنوان به فردی اشاره دارد که مسئولیت جمع‌آوری مالیات یا مدیریت مالیاتی در یک منطقه را بر عهده داشته است. درواقع سرتحصیلدار کسی بود که وظیفه داشت مالیات‌ها را جمع‌آوری کند و در برخی موارد، مسئولیت‌های اداری و امنیتی نیز به او محول می‌شد. این اصطلاح نشان‌دهنده جایگاه مهم این فرد در سیستم اداری آن دوره است.

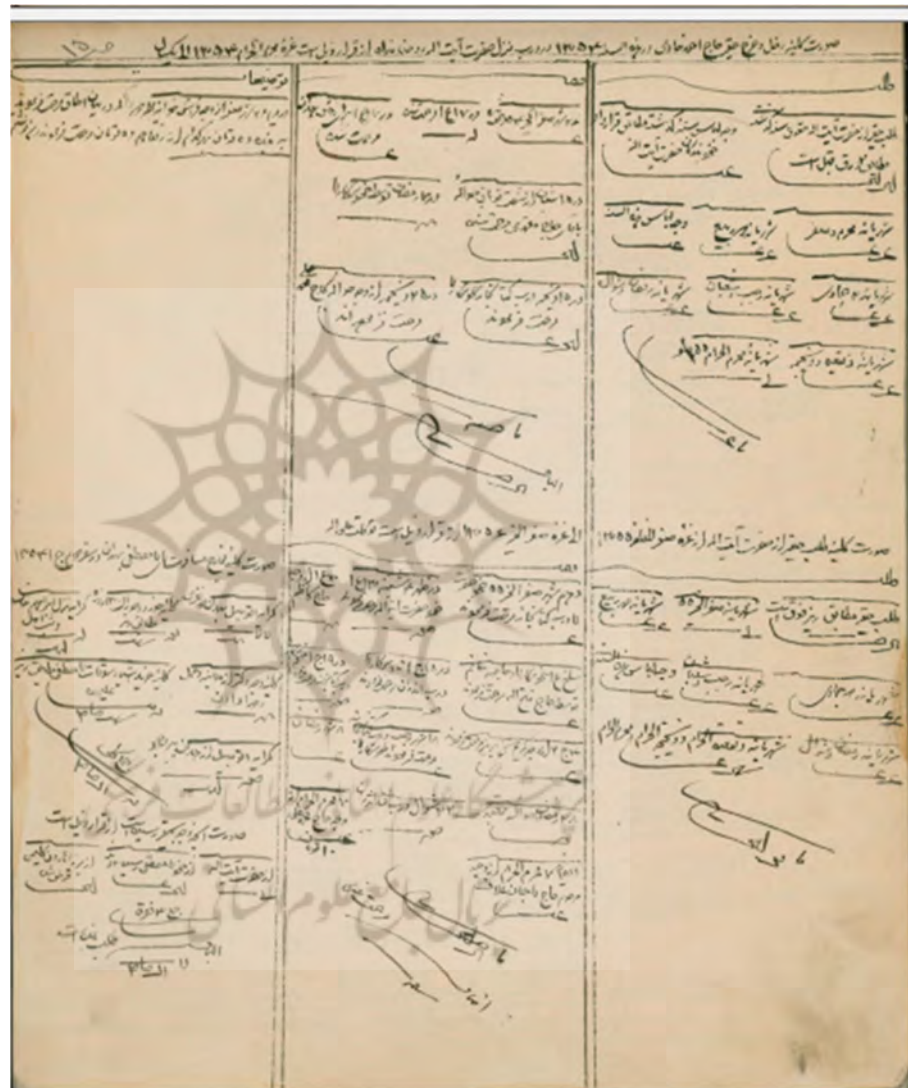
۳۵۸

آینه پژوهش | ۲۱۵ و ۲۱۶

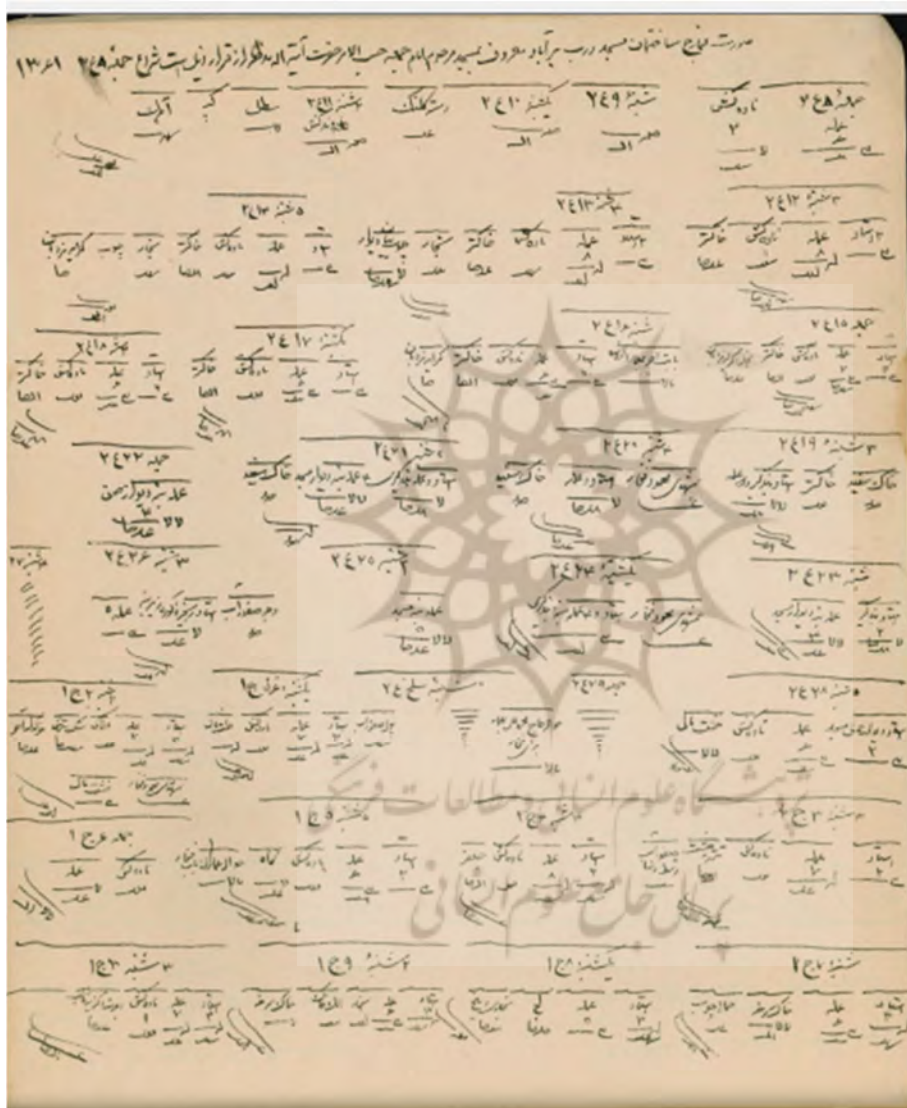
سال ۳۶ | شماره ۵ و ۶

آذر و دی/ بهمن و اسفند ۱۴۰۴

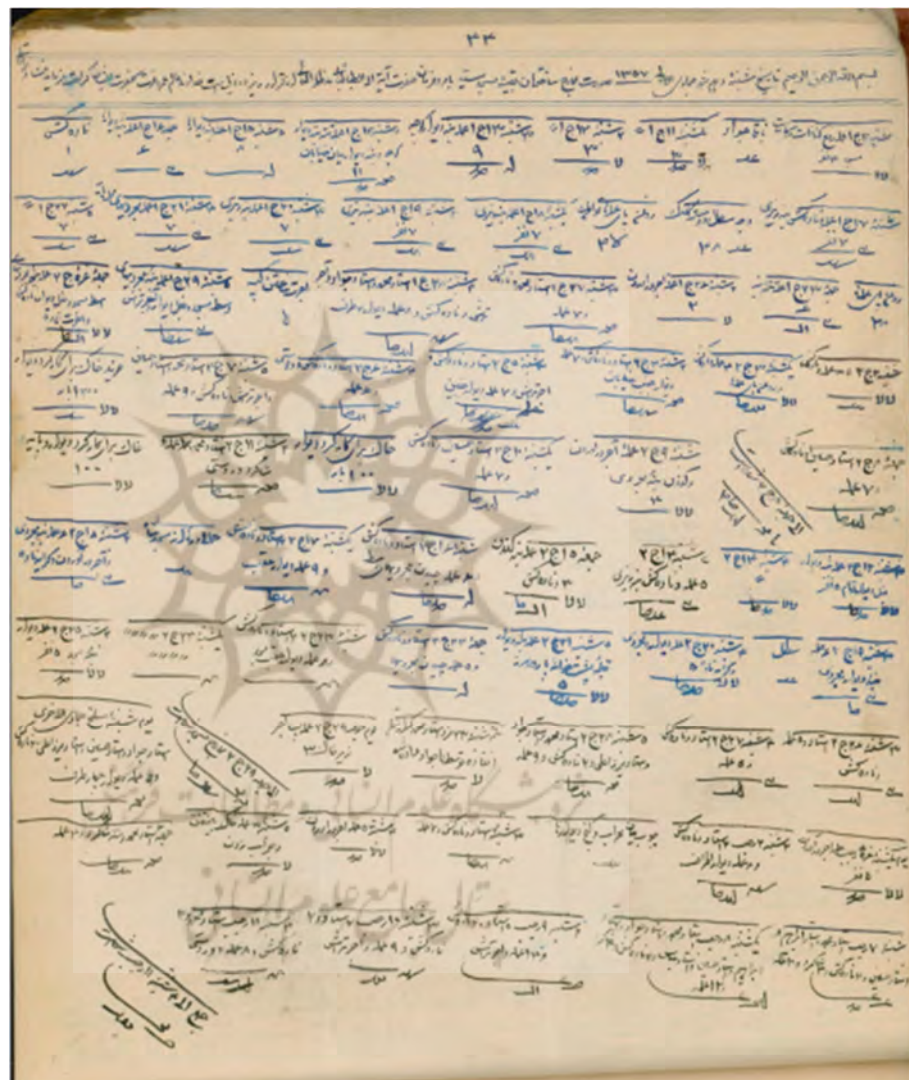
تصویر شماره ۱: اولین ویرایش وصیت نامه خادمی در این دفتر، به تاریخ ۲۴ ربیع الثانی ۱۳۴۹ ق.

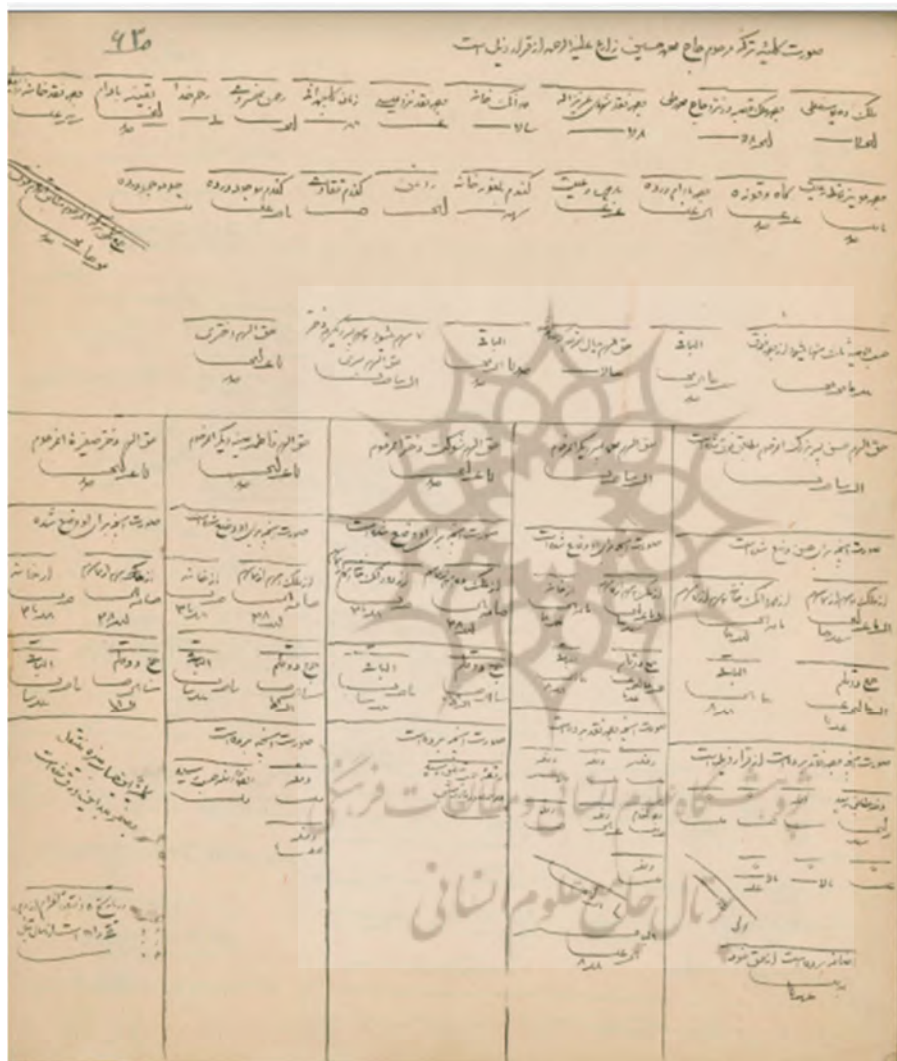
تصویر شماره ۲: نمونه‌ای از دخل و خرج بیت آیت الله بروجردی و پرداخت‌های خادمی

تصویر شماره ۳: صورت مخارج ساختمان مسجد درب برآباد معروف به مسجد امام جمعه حسب الامر آیت الله

تصویر شماره ۴: صورت مخارج ساختمان مسجد سید در بروجرد حسب الامر آیت الله

تصویر شماره ۵: نمونه ای از صورت کلیه ترکة افراد (حاج محمدحسین زارع علیه الرحمه)

۳۶۲

آینه پژوهش | ۲۱۵ و ۲۱۶

سال ۳۶ | شماره ۵ و ۶

آذر و دی/ بهمن و اسفند ۱۴۰۴